

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА В КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

MUSICAL TRAINING IN THE CADET CORPS OF SOUTHERN UKRAINE AT THE END OF XIX – EARLY XX CENTURY

У статті розглядається питання організації музично-освітньої підготовки у кадетських корпусах Півдня України кінця XIX – на початку XX ст. на прикладі єдиного існуючого на той час в цьому регіоні Одеського кадетського корпусу. Автором досліджуються деякі аспекти реформування музичної освіти Російської імперії у руслі нових ідей та концепцій кінця XIX ст. у таких типах закладів.

Проаналізовано історію виникнення кадетських корпусів на Півдні України, зазначені документи, що регламентували їхню діяльність.

Звертається увага на особливе ставлення до музичного навчання в Одеському кадетському корпусі, як найбільш важливим серед позакласних занять. Підкреслено, що головною метою системи навчання та виховання кадетів був розвиток почуття добра, правди, честі, любові та вірності, і музичне виховання допомагало у цьому питанні. Саме тому на музичну підготовку виділялось велика кількість коштів, запрошувалися найкращі спеціалісти (випускники Празької консерваторії); постійно поповнювався інвентар музичного класу.

У статті акцентовано, що музична підготовка в Одеському кадетському корпусі, як і в інших навчальних закладах такого ж типу, проводилась у двох напрямках – спів та гра на музичних інструментах. На уроках співу всі вихованці здобували загальну музичну освіту, вивчали теорію музики. Згідно з «Інструкцією з виховної частини для кадетських корпусів» від 1890 р. у корпусі було організовано три оркестри: струнний, духовий та балалаєчний.

Автор підкреслює ґрунтовну роботу педагогічного складу корпусу щодо максимального доцільного використання вільного часу кадетів; висвітлює широке коло розваг, створених з метою розширення кругозору вихованців, повідомлення їм необхідної наукової, літературної, історичної інформації.

У руслі реформування української сучасної музичної освіти наведений матеріал може бути корисним для вирішення питань покращення та розширення змісту, форм та методів музичної підготовки в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: музична підготовка, кадет-

ський корпус, Одеський кадетський корпус, кадети, Південь України.

The article deals with the organization of the musical and educational process in the cadet corps of the South of Ukraine at the end of XIX – early XX century on the example of the only existing at that time in the south of Ukraine military educational institution Odesa Cadet Corps. Some aspects of reforming the music education in the Russian Empire in line with new ideas and concepts of the late XIX century in these types of institutions have been studied.

The history of the cadet corps in the South of Ukraine has been analyzed and the documents regulating their activity have been indicated.

Attention is drawn to the special attitude to the music education in Odesa Cadet Corps as the most important among extracurricular activities. It is emphasized that the main purpose of the system of training and upbringing of cadets was to develop a sense of goodness, truth, honour, love and loyalty. Musical upbringing helped in this matter. Thus, a large amount of money was allocated for musical training, the best specialists (graduates of the Prague Conservatory) were invited; the inventory of the music class was constantly replenished.

The article emphasizes that musical training in Odesa Cadet Corps, as well as in other educational institutions of the same type, was conducted in such directions as singing and playing musical instruments. In singing lessons, all students received general music education and studied music theory. According to "Instruction on the educational part for cadet corps" from 1890, three orchestras were organized in the corps: string, brass and balalaika.

The author highlights the substantial work of the pedagogical staff of the corps on the most appropriate use of cadets' free time; covers a wide range of entertainment created to expand students' horizons and represent the necessary scientific, literary and historical information for them. In line with the reform of Ukrainian modern music education, represented material can be useful for addressing issues of improving and expanding the content, forms and methods of music training in general secondary education.

Key words: musical training, cadet corps, Odesa Cadet Corps, cadets, South of Ukraine.

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/1.3>

Петренко Г.О.,

аспірант кафедри педагогіки
й менеджменту освіти

Комунального вищого навчального
закладу «Херсонська академія
неперервної освіти»

Херсонської обласної ради

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Музика з давніх часів вважалася одним з найпотужніших факторів виховання особистості. Так, С. Франк писав: «Людська душа за своєю природою потребує виховання – душа дорослого не меншою мірою, ніж душа дитини; все наше життя є вихованням і самовихованням» [9, с. 367].

Кожна людина, як і кожна нація, розвиваються у просторі і часі. І те, куди вони рухатимуться у перспективі, задається лінією їхнього розвитку у минулому. Якщо бачення цієї лінії (вектора руху)

немає, то людину чи націю можна легко повернути куди завгодно. Якщо ж таке усвідомлення є, якщо воно стійке, то всупереч труднощам і людина, і нація розвиватимуться в продовження заданого історією напрямку, своєю історичною дорогою [2, с. 149].

З огляду на роль особистості у сучасному суспільстві її духовні витoki набувають сьогодні пріоритетного значення, а проблеми музичного виховання та музичної освіти у цьому контексті видаються особливо важливими.

Необхідність реформування сучасної музичної освіти викликає інтерес до теоретичного та практичного досвіду музичного виховання в кадетських корпусах Російської імперії кінця XIX початку XX ст., тому питання всебічного розвитку, у тому числі музичної підготовки в цих закладах, є досить актуальним.

У кадетських освітніх установах Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. склався багатий і самобутній досвід музичної освіти, який, з одного боку, зумовлений значенням музики у проведенні військових ритуалів, з іншого – необхідністю забезпечення різнобічної музичної підготовки учнів відповідно до рівня розвитку музичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основними джерелами інформації щодо організації освітнього процесу в кадетських корпусах є історичні нариси про них, а також спогади випускників цих закладів.

Історію становлення кадетських корпусів у дореволюційний період досліджували такі вчені-історики, як М. Алборова, М. Боев, В. Бондаренко, О. Варфоломеев, В. Миронов та інші. Розвиток військової освіти в Україні розглядали В. Бондаренко, М. Балабай, Т. Буковська, О. Козинець, В. Курмишов, Ю. Пікуль, О. Скрябін, А. Ткачук та інші. Виховна система цих закладів освіти висвітлювалися в роботах І. Андрюшина, О. Голощапова, Ю. Кожухова, В. Курмишова, Ю. Свеженцева, С. Смирнова, А. Сушанського, С. Шпанегеля та інших. Вагомий внесок у дослідження питання музичного виховання внесли В. Адіщев та З. Філоретова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз робіт зазначених авторів показує, що питання музичної підготовки в кадетських корпусах Півдня України розглядається переважно фрагментарно і потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні музичної підготовки дітей в імператорських кадетських корпусах Півдня України наприкінці XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Поява кадетських корпусів у Російській імперії належить до початку XVIII ст., коли за ініціативи графа П. Ягужинського було засновано «Корпус кадетів», що з 1743 р. отримав назву «Сухопутний шляхетний кадетський корпус». Створюючи кадетські корпуси, уряд передусім враховував інтереси дворянства. За статистикою більшість вихованців були синами дворян [8, с. 10–11].

У 1863–1865 рр. у межах загальних військових реформ кадетські корпуси були поділені на військові училища та військові гімназії, і тільки у 1882 р. їм повернули колишні назви і форми організації.

На території України кадетські корпуси з'явилися у середині XIX ст. Це були військові училища у Києві, Єлисаветграді та Одесі, а також кадетські корпуси у Полтаві (1836 р.), Києві (1857 р.), Сумах (1899 р.) та Одесі (1899 р.) [4, с. 71].

На Півдні України, крім Одеського кадетського корпусу Великого Князя Константина Константиновича,

у 1916 р. було відкрито Морський кадетський корпус у Севастополі. Проте останній проіснував лише кілька місяців. Влітку 1917 р. за розпорядженням Тимчасового уряду його було закрито [5, с. 14].

Загальний склад 1 класу на початку 1899–1900 н. р. становив 68 чол., які були розподілені за двома відділеннями. Нове надходження кадетів у 1900 р. збільшило кількість учнів до 158 осіб, а в 1901–1902 н. р. склад учнів становив 252 особи. Продовжуючи робити щорічні прийоми учнів, корпус швидко зростає у своєму чисельному складі, водночас збільшувався і число класних відділень і в 1905–1906 н. р. корпус налічував 7 класів [3, с. 19–20].

Щодо навчання у кадетських корпусах у 5 глави «Положення о кадетських корпусах», затвердженого 14 лютого 1886 р., постановлено, що воно має розвивати розумові здібності учнів та повідомляти їм ґрунтовне знання істин віри та загальноосвітніх предметів, необхідних їм як для подальшої спеціально-воєнної освіти, так і для майбутньої службової та життєвої діяльності [7, с. 25].

Щоб досягнути вищезазначеного, адміністрація Одеського кадетського корпусу приділяла особливу увагу навчанню кадетів та формуванню складу викладачів.

Директивами у виховній діяльності, крім «Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів» 1890 р., служили вказівки Августійшого Головного Начальника, його накази, циркуляри Головного Управління Військово-навчальних закладів, записка Військового Міністра від 14 вересня 1899 р., наказ з Військово-навчальних закладів від 24 лютого 1901 р., витяг з протоколу наради, що відбулася 8 січня 1901 р., під головуванням Його Імператорської Високості, Головного Начальника Військово-навчальних Закладів, та деякі з протоколів педагогічних комітетів інших корпусів, забезпечені зауваженнями Його Імператорської Високості. «Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів» визначала завдання вихователям, керівництву та методи виконання цих завдань [3, с. 98].

У кадетських корпусах приділялася велика увага плануванню розпорядку дня вихованців. Повсякденне життя кадетів Одеського корпусу цілком узгоджувалося з життям кадетів інших корпусів: прокидалися вони о 6-й годині ранку; уроки з загальноосвітніх предметів розподілялися між 8 год. ранку і 15 год. дня, від 18 до 20 год. вечора – приготування уроків.

Кадети вивчали: закон Божий, російську мову та словесність, французьку мову, німецьку мову, математику, природну історію, фізику, космографію, географію, історію, законодавство, чистописання, малювання та креслення [7, с. 26]. Позакласні заняття велися в корпусі відповідно до «Загальної програми, розподілу часу і Настанови для ведення додаткових уроків у кадетських корпусах» (1890 р.), складеного особливою комісією при Головному Управлінні, до яких належали стройове навчання та стройова підготовка, фізичні вправи, спів, музика і ручна праця [6, с. 11].

На такі необов'язкові заняття у розпорядку дня відводився час з 16 до 18 години, що підкреслює, як багато доводилося витратити уваги, бажання та праці особам, які керують різними галузями «додаткової» та «позакласної» справи, щоб у такий невеликий проміжок часу зосередити та виконати масу різних занять і залучити до участі в них майже весь склад корпусу.

З позакласних занять музика привертала особливу увагу і турботу корпусного начальства: для її широкого розвитку та кращої постановки витрачалося багато праці та використовувалося чимало коштів.

З. Філаретова зазначає: «Навчання на оркестрових інструментах було невід'ємною частиною музичної підготовки у кадетських корпусах. У другій частині «Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів», під назвою «Музика», було зазначено кількість відведеного часу на заняття, види вправ, обсяг та послідовність навчання, інструментальні склади духового та струнного оркестрів, а також цілі та завдання, поставлені перед «музичним» класом. Вони полягали у розвитку музичного слуху та бажанні займатися музикою, у вдосконаленні технічних навичок, у міру здібностей кожного, для виконання на власне задоволення; у пріоритетному навчанні на оркестрових інструментах» [8, с. 16].

У музичному класі Одеського кадетського корпусу навчалось на різних інструментах у 1903–1904 н. р. – 109 кадетів; 1904–1905 н. р. – 123 кадетів та у 1905–1906 н. р. – 131 кадет. Більш наочно це представлено на рисунку 1.

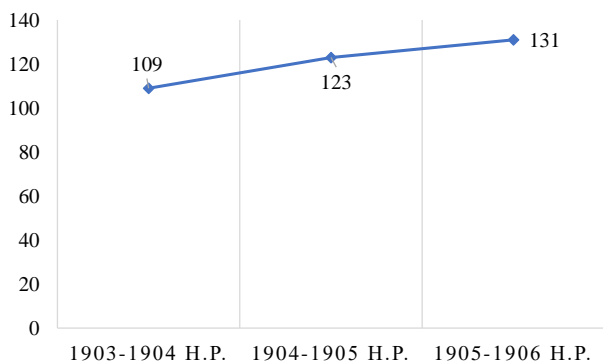

Рис. 1. Динаміка контингенту Одеського кадетського корпусу упродовж 1903–1906 рр.

Аналіз рисунку 1 доводить, що заклад користувався популярністю, а кількість учнів у ньому постійно збільшувалась.

Інвентар музичного класу на початку існування закладу був невеликий: 5 недорогих скрипок, 1 віолончель, 2 корнета-а-пістона, 1 кларнет, 1 валторна і 1 флейта. Навчалось лише 25 кадетів під керівництвом капельмейстера Кіттелера. До 6 грудня 1899 р. початківці мали змогу вже виконати «гімн», як окремо від хору, так і разом із ним. Поступово збільшувалась кількість музичних інструментів, одночасно збільшувалась кількість учнів. Заняття з музики створили особливий

«музичний клас», який був розділений на три відділення: струнне, духове та балалаєчне.

Для навчання кадетів запрошувались відомі музиканти, серед яких капельмейстер Ф. Бондаренко, викладачі Одеського музичного училища, а також випускники Празької консерваторії І. Перман і Ф. Ступка. Завідував музичним класом, спостерігаючи за загальним навчанням і організовуючи заняття, вихователь В. Цитович [3, с. 110].

Музичним заняттям присвячували щодня, крім недільних і святкових днів, кадети 4-ї роти – годину до обіду, а кадети інших рот – близько двох годин після обіду. При цьому кожен з учнів мав не менше двох разів на тиждень урок з учителем, а в решту днів самостійні вправи від однієї години до півтори години щодня або спільну гру (зігравання оркестру).

Струнний оркестр, в якому к 1906 р. брало участь 26 вихованця, виконував музичні п'єси М. Бряньського, Й. Гайдна, М. Глінки, П. Масканьї, В. Моцарта, С. Фостера, К. Цирера, П. Чайковського, Ф. Шуберта та інших [3, с. 111].

Духовий оркестр у 1906 р. складався з 35 чоловік і розучував репертуар Ж. Бізе, Л. Бетховена, Дж. Верді, М. Глінки, Ш. Гуно, А. Львова, С. Монюшка, А. Рубінштейна, П. Чайковського, Ф. Шуберта та інших, а також «гімн кадет» [3, с. 112].

Балалаєчний оркестр, в якому брало участь к 1906 р. 27 вихованців, виконував марши, вальси, попури з російських пісень, музичні картини, тощо [3, с. 113].

У 1906 р. «музичний клас» Одеського кадетського корпусу мав такі інструменти: скрипок – 17, альтів – 2, віолончелей – 2, контрабасів – 2, корнета-пістона – 15, баритонів – 2, шедіфонів – 1, валторнів – 4, тенорів – 4, альтів – 6, басів у різних тонах – 5, тромбонів – 3, кларнетів Б – 7, кларнетів С – 1, кларнетів А – 1, флейт – 6. Крім того, було до 60 пюпітрів [3, с. 113]. Візуально забезпечення музичних класів Одеського кадетського корпусу музичними інструментами на початку ХХ століття представлено на рисунку 2.

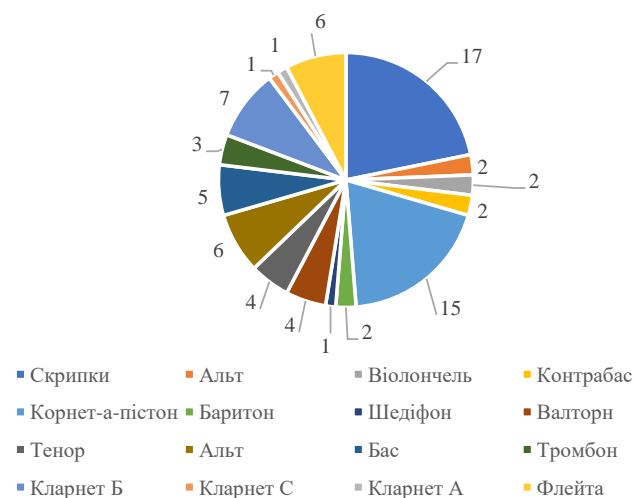

Рис. 2. Забезпечення музичних класів Одеського кадетського корпусу музичними інструментами

С огляду на те, що співи добре впливають на музичний розвиток, навчання співу у курсі музичного виховання було обов'язковим для всіх кадетів. Хоровий спів розглядався як мистецтво, «яке ефективно сприяє естетичному розвитку хлопчиків та юнаків» [1, с. 21–22]. В «Інструкції для навчання співу та музиці в кадетських корпусах» була позначена мета навчання, яка полягала у розвитку музичного слуху; повідомленні первісних відомостей з теорії музики та виконанні неважких багатоголосних п'єс з супроводом і а сарелла, а найбільш здібними учнями – богослужбових молитов та світського репертуару» [8, с. 13].

Навчання співу в Одеському кадетському корпусі поділялося на класне (1 та 2 класи), ротне та хорове. Під час класного навчання повідомлялася теорія музики: кадати отримували поняття про інтервали, гамми, ритм тощо. Поряд із теорією відбувалися практичні заняття: розучувалися молитви, легкі пісні в один і два голоси. Під час ротного співу, в якому брали участь кадати різних класів однієї і тієї ж роти, проходили виключно трьох-, чотирьохголосні народні пісні, солдатські, марші тощо.

У хоровому співі брали участь кадати всіх рот з найкращими голосами та музичним слухом; з них складався і церковний хор. Останній часто виконував духовно-музичні композиції Ф. Багредова, М. Бахметєва, Д. Бортнянського, А. Львова та інших. Для розвитку музичних здібностей своїх вихованців і більш свідомого розуміння основної ідеї композитора викладачі музики використовували методи, що ґрунтувалися на прийомах аналізу та порівнянні, а саме побудові акордів, їх прослуховуванні тощо [3, с. 114].

Окрім навчального часу та позакласних занять, виховний склад Одеського корпусу намагався користуватися будь-якою можливістю, щоб повідомити кадетам корисні відомості, розширити їхній кругозір (наприклад, вшанування пам'яті поета Жуковського, яке відбулося 21 травня 1902 р.). Вихованців водили у міський театр, цирк, звіринець, концерт, відвідували панораму, виставки картин, археологічний музей; для кадетів запрошували до корпусу артистів – професорів виразного читання. Демонстрували грамофон, фокуси, кінематограф; влаштовували читання з туманними картинами, танцювальні та літературно-музичні вечори, виховні спектаклі за участю кадетів та спектаклі, що виконувалися виключно кадетами; ставили байки в обличчях, живі картини; робили наукові, літературні та історичні повідомлення, наприклад, про І. Гоголя, В. Жуковського, про «золотий переріз», про статут ордена св. Георгія Побідоносця і т.п. [3, с. 132].

Буденне життя кадетів урізноманітнювали та оживляли свята, урочистості, різдвяні та великодні канікули. Більшість розваг групувалися в грудні, січні й на масляницю.

6 грудня Одеський корпус святкував тезоіменитство Государя Імператора. Окрім звичайного

офіційного параду, цього дня, ввечері, неодмінно був або літературно-музичний вечір за участю кадетів, або концерт, в антракті якого читали вірші та розігрувалися коротенькі сцени з військового та народного побуту. У 1903 та 1905 рр. цього дня були поставлені вистави: «Пропозиція» – А. Чехова та «Ліс» – О. Островського. У проміжках між діями грали балалаєчники та струнний оркестр, співав хор кадетів; після п'єси «Ліс» було поставлено балет з опери М. Глинки «Життя за Царя» [3, с. 133].

У 1904 р. поставили дитячу оперу М. Бряньського «Кіт, Цап та Баран». У музичному відношенні було проведено величезну роботу струнного оркестру, викладачів музики та завідувачем музичного класу. Всі увертюри, дії та апофеоз були розучені без переруток по партитурі. Головні та другорядні ролі, хори тощо виконані виключно кадетами [3, с. 138].

В Одеському кадетському корпусі вихованці часто самостійно організовували літературно-музичні гуртки, спектаклі та свята, що мало велике виховне значення для їхнього музично-естетичного розвитку. Так, у 1905 р. у першій роті утворився кадетський літературно-музично-вокальний гурток, який поставив собі завдання організувати власними силами низку літературно-музичних вечорів. Таких вечорів у зимовий сезон 1905–1906 рр. було шість [3, с. 139].

Ці вечори урізноманітнювали буденний побут корпусу і були однаково корисні як для дійових осіб, наповнюючи їхній вільний час розумною справою, так і для глядачів.

Висновки. Отже, розглянувши форми та методи музичної підготовки дітей в Одеському кадетському корпусі, ми можемо констатувати значну виховну роботу педагогічного складу в цьому напрямку з метою розвитку духовного потенціалу своїх вихованців.

Дослідивши загальні тенденції реформування музичної освіти Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. на Півдні України можна зробити висновок, що протягом зазначеного періоду зміст музичної підготовки був значно трансформований у напрямку розширення та вдосконалення, також змінювалися його методи та форми. Навчання музики було загальнообов'язковим. Збільшилася кількість навчального часу, що виділявся на викладання співу та гри на музичних інструментах; крім вивчення духовних творів, приділялася велика увага в хоровому репертуарі світській музиці; практикувалося ознайомлення з оперними творами; створювалися різні оркестри, підвищувався професійний рівень складу виконавців.

Поглиблене вивчення музики сприяло вихованню слухацької та виконавської культури учнів. Для кращого розуміння ідеї музичного твору та розвитку здатності активно переживати «музику» викладачі Одеського кадетського корпусу

використовували методи, засновані на прийомах аналізу та порівняння музичних уривків (побудова акордів, їх темброва окраска), розвиваючи таким чином у своїх підопічних ладове, динамічне сприйняття музики, а також ритмічне почуття і здатність до слухового уявлення [3, с. 114].

Перспективи подальших досліджень полягають у більш ґрунтовному висвітленні форм та методів музичної підготовки кадетів у кадетських корпусах України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адищев В.И. Музыкальное воспитание в кадетских корпусах России (конец XIX – начало XX века): исследование науч. ред. З.И. Равкин. М: «ТЦ Сфера», 2000. 96 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
3. Дерюгин М. и др. Одесский кадетский корпус за первые семь лет его существования. Одесса, 1906. 231 с.
4. Єфімова О.В. Питання формування особистості у кадетських корпусах України (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Херсон: ХДУ, 2014. 66. С. 70–75.
5. Єфімова О.В. Підготовка вихованців кадетських корпусів України до військової служби (друга половина XIX – початок XX ст.) авторефер. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Харківський педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2019. 22 с.
6. Общая программа, распределение времени и наставление для ведения внеклассных занятий в кадетских корпусах. С.-П., 1890. 20 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/obschaya-programma--v-kadetskih-korpusah_1890/go,2;fs,1/.
7. Положение о кадетских корпусах. С.-П., 1886. 94 с. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book197114/#page/92/mode/1up>.
8. Филаретова С.М. Музыка в повседневной жизни кадетских корпусов России: по архивным материалам 1830–1917 гг. : авторефер. дис. канд. Искусствоведения : 17.00.02. Петрозаводск, 2011. 23 с.
9. Франк С.К. Духовные основы общества. Москва, 1992. 511 с.